

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.4.36>

WYKORZYSTANIE WIEDZY SPECJALISTYCZNEJ I PROBLEMY POWOŁYWANIA EKSPERTYZ KRYMINALISTYCZNYCH W DOCHODZENIACH WYKROCZEŃ Z UDZIAŁEM AUTORYTETÓW I OSÓB MAJĄCYCH WPŁYW PRZESTĘPCZY

Denys Churylov

aspirant Międzynarodowej Akademii Zarządzania Personelem (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0001-9115-4821

e-mail: Denis_Churilov@gmail.com

Adnotacja. Kompleksowe badania w dochodzeniach wykroczeń są zwykle przeprowadzane w wyspecjalizowanych instytucjach eksperckich. W związku z tym, wydając uchwałę o wyznaczenie ekspertyzy, należy określić i poprawnie nazwać instytucję, której powierzono przeprowadzenie ekspertyzy. W przypadku, gdy wykonanie kompleksowej ekspertyzy powierza się odpowiednio co najmniej dwóm instytucjom, których szefowie przydzielają swoich przedstawicieli do komisji, to w każdej z tych instytucji należy wysłać kopię decyzji o wyznaczenie ekspertyzy, a badane obiekty i materiały przesłać pod jeden z wymienionych adresów, dokonując odpowiedniej oceny w decyzji.

Słowa kluczowe: źródło dowodów, ekspertyza, opinia biegłego, czynność śledcza.

USE OF SPECIAL KNOWLEDGE AND PROBLEMS OF APPOINTMENT OF JUDICIAL EXAMINATIONS IN THE INVESTIGATION OF OFFENSES WITH THE PARTICIPATION OF AUTHORITIES AND PERSONS, PERSONS AND PERSONS

Denis Churilov

graduate student of the International Academy

of Personnel Management (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-9115-4821

e-mail: Denis_Churilov@gmail.com

Abstract. Comprehensive examinations in the investigation of offenses, as a rule, are conducted in specialized expert institutions. Therefore, when making a decision on the appointment of the examination, it is necessary to determine and correctly name the institution to which the examination is entrusted. If the complex examination is entrusted to two or more institutions, the heads of which nominate their representatives to the commission, then each of these institutions must be sent a copy of the decision to appoint an examination, and the studied objects and materials to send to one of these addresses, having made the corresponding assessment in the resolution.

Key words: source of evidence, examination, expert opinion, investigative action.

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ТА ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА УЧАСТЮ АВТОРИТЕТІВ ТА ОСІБ, ЯКІ МАЮТЬ ЗЛОЧИННИЙ ВПЛИВ

Денис Чурилов

аспірант Міжнародної академії управління персоналом (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-9115-4821

e-mail: Denis_Churilov@gmail.com

Анотація. Комплексні експертизи при розслідуванні правопорушень, як правило, проводяться в спеціалізованих експертних установах. Тому, виносячи постанову про призначення експертизи, слід визначити і правильно іменувати ту установу, якій доручається проведення експертизи. У випадку, коли провадження комплексної експертизи доручають відповідно двом або більше установам, керівники яких виділяють у комісію своїх представників, то до кожної з цих установ необхідно направити по примірнику постанови про призначення експертизи, а досліджувані об'єкти і матеріали вислати за однією з названих адрес, зробивши відповідну оцінку в постанові.

Ключові слова: джерело доказів, експертиза, висновок експерта, слідча дія.

Актуальність теми. Проблема використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів у криміналістиці приділялася велика увага. Можна вважати, що це питання вивчено достатньою мірою. Багато вітчизняних вчених, наприклад А.Ф. Волобуєв, В.А. Журавель, В.О. Коновалова, В.Г. Лукашевич, Н.І. Кліменко, О.С. Саїнчин, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковський та ін. у цій частині схильні до думки, що в кримінальній процесуальній діяльності спеціальні знання застосовуються у двох формах: використання спеціальних

знань у ході окремих слідчих дій і в рамках проведення експертизи. При цьому до спеціальних знань вони зараховують будь-які знання й уміння об'єктивного характеру, отримані в результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи.

Виклад основного матеріалу. Однак необхідно відзначити, що між особами, які володіють спеціальними знаннями, і експертами існує, іноді, різниця в процесуальному характері використання їхніх знань. Експерт – особа, яка у силу своїх специфічних знань і процесуального положення зобов'язана дати висновок по призначуваній експертизі. При цьому експерт завжди попереджається про кримінальну відповідальність за неправомірну експертизу і його висновки по дослідженнях служать джерелами доказів, а спеціалісти про надання неправдивих свідчень в ході допиту в суді та на досудовому слідстві.

Другою формою використання спеціальних знань знаючих осіб є судова експертиза. Судова експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні розслідування в справі необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання. На відміну від участі фахівця проведення експертизи характеризується тим, що особа, яка володіє певними знаннями, з дотриманням особливого процесуального порядку здійснює дослідження і дає висновок, що служить самостійним джерелом доказів. Результатом експертизи є висновок експерта про факти, що не є очевидними, у той час як допомога фахівця призводить до виявлення в процесі слідчої дії фактів, доступних загальному безпосередньому сприйняттю.

Зазначається, що кримінальний процесуальний закон передбачає обов'язкове проведення експертизи (ст. 242 КПК України): 1) для встановлення причин смерті; 2) для встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень; 3) для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого за наявності в справі даних, що викликають сумнів щодо його осудності; 4) для встановлення статеві зрілості потерпілого по справах про злочини, передбачені ст. 155 КК України; 5) для встановлення віку підозрюваного або обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність і якщо про цьому немає відповідних документів і неможливо їх одержати (Про психіатричну допомогу, 2000).

Поняття судової експертизи обумовлюється її змістом, метою і завданнями, що вона вирішує. Її сутність розкриває ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», відповідно до якої судова експертиза – це дослідження експертом на підставі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, яка є у провадженні органів дізнання, досудового слідства або суду (Про судову експертизу, 1994).

З наведеного законодавцем визначення ми бачимо, що суб'єктом проведення експертного дослідження є експерт – особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, якій по постанові слідчих органів, судді або за визначенням суду доручено провести експертизу і дати по її результатах висновок. Однак необхідно відзначити, що між особами, які володіють спеціальними знаннями, і експертами існує, іноді, різниця в процесуальному характері використання їхніх знань. Експерт – особа, яка у силу своїх специфічних знань і процесуального положення зобов'язана дати висновок по призначуваній експертизі. При цьому експерт завжди попереджається про кримінальну відповідальність за неправомірну експертизу і його висновки по дослідженнях служать джерелами доказів.

Експертом може бути призначена особа, яка має необхідні знання для подання висновку по досліджених питаннях, незалежно від того, чи працює вона в спеціальній експертній установі і є професійним експертом або не працює в такій установі і проведення експертиз не входить у коло її службових обов'язків. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про судову експертизу» Міністерство юстиції України веде Реєстр атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур і громадян.

Говорячи про видову класифікацію судових експертиз, хотілося б відзначити, що крім процесуального й організаційного розподілу експертиз на первинні, повторні, основні, додаткові, комісійні і комплексні, вони можуть бути розділені по видах, що, у свою чергу, залежно від об'єкта і завдання дослідження мають свої підвиди.

Крім того, ці дві форми застосування спеціальних знань розрізняються: 1) по обов'язках суб'єктів: висновки фахівця використовується лише в оперативних цілях, доказового значення не мають, а обов'язок експерта – подання висновку; 2) за формою процесуальної фіксації: висновки фахівця фіксуються в протоколі слідчої дії, а висновки експерта в самостійному процесуальному документі – висновку експерта, яке є самостійним джерелом доказів; 3) за порядком появи в кримінальному процесі: фахівець запрошується слідчим в усній формі, а експерт – після винесення спеціальної постанови про призначення експертизи.

Деякі автори визначають провадження експертизи як процесуальну дію, що полягає в дослідженні експертом за завданням слідчого (суду) речових доказів і інших матеріалів із метою встановлення фактичних даних і обставин, що мають значення для правильного вирішення справи (Шепітько, 2012; Коновалова, 2001).

Також можливо визначити поняття предмета й обсягу експертизи, а саме: 1) предмет експертизи визначається питаннями, поставленими слідчим або судом. Це означає, що предметом кожного виду судової експертизи є факти, які можна установити за допомогою спеціальних знань у конкретній галузі науки, техніки; 2) об'єкти експертизи – матеріальні носії доказової інформації, зібрані і надані експертіві слідчим або судом та одержання доказів, що є джерелом, (висновок експерта) у результаті використання спеціальних знань.

Нами підтримується запропонована В.О. Коноваловою визначення предмета експертизи, зокрема те, що предмет науки і предмет заснованої на ній експертизи – поняття різних рівнів. Тобто предмет науки – певна

група об'єктивних закономірностей дійсності, предмет же експертизи – це ті обставини, які можна установити за допомогою результатів пізнання наукою свого предмета (Коновалова, 2001: 311).

Зазначені обставини і думки авторитетних учених, які розглядають питання про поняття судової експертизи, її предмет та об'єкт, дозволили нам сформулювати певне розуміння сутності даного питання, у результаті чого ми дійшли висновку, що судова експертиза – це процесуальна дія експерта, що полягає в дослідженні за дорученням слідчого (органу дізнання) або суду різних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини кримінальної справи із застосуванням спеціальних знань у певній галузі науки, техніки, іншій сфері людської діяльності і подання на основі цих досліджень висновків по спеціальних питаннях у встановленій законом формі.

Види та особливості призначення судових експертиз.

Що ж стосується судових експертиз, призначуваних по справах про правопорушень за участю осіб, які мають підвищений злочинний вплив, то можна виділити наступні основні види таких експертиз і їхні підвиди:

1. Судово-медична експертиза, відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я: а) експертиза трупа проводиться з метою встановлення причини смерті й обставин, що її супроводжували, локалізації і механізму утворення ушкоджень, послідовності заподіяння тілесних ушкоджень, часу настання смерті тощо; б) експертиза речових доказів – виділень (крові, слини, сперми), а також залишків тканин, умісту шлунку тощо – з метою встановлення їх походження, визначення групових факторів; в) експертиза волосся, нігтів, зубів тощо (Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, 2017).

2. Судово-психіатрична експертиза, відповідно до зазначеного закону, а також до Закону України «Про психіатричну допомогу», проводиться з метою дослідження психічного стану людини в момент вчинення злочину й у період розслідування або розгляду справи в суді для вирішення основного питання про осудність або неосудність злочинця, крім випадків проведення судово-психіатричної експертизи посмертно [9].

3. Криміналістична експертиза відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій із питань підготовки та призначення судових експертиз, затверджених наказом Міністерством юстиції України:

а) трасологічна – установлює: тотожність людини по залишених нею відбитках пальців, слідах її зубів та інших частин тіла; тотожність взуття слідам на ґрунті, підлозі; тотожність знарядь і інструментів по залишених ними слідах (удару, розрізу, розпилу тощо). Трасологічне дослідження дозволяє встановлювати також і напрямок впливу;

б) судово-балістична експертиза – установлює:

– чи з даної зброї вистріляна дана куля, викинута гільза;

– чи є даний предмет вогнепальною зброєю, з якої відстані і з якої точки вчинено даний постріл тощо;

в) криміналістична експертиза з метою встановлення особистості по зовнішніх ознаках – дозволяє по ознаках зовнішності людини (будова тіла, фігура, зріст і її окремі частини, голова, обличчя, шия, плечі тощо), ознаках, що характеризують стать, вік, функціональні ознаки (мовлення, голос, хода тощо) ідентифікувати людину;

г) експертиза матеріалів і речовин (Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, 2017).

Як показує практика, перераховані вище експертизи найчастіше зустрічаються при розслідуванні кримінальних справ про вбивства.

Раніше ми відзначали, що експертизу як самостійну форму застосування спеціальних пізнань характеризує сукупність ознак: а) особлива процесуальна форма дослідження; б) істотність встановлюваної обставини для справи; в) провадження досліджень компетентними фахівцями; г) подання ними висновків і формулювання висновку.

Проведення експертизи передбачає низку дій і рішень слідчого і суду. До них належать: ухвалення рішення про провадження експертизи, вибір експертної установи й експерта, підбір об'єктів дослідження і порівняльних матеріалів, контакт експерта і слідчого в процесі провадження експертизи, оцінка наукової вірогідності і доказового значення виконаної експертизи (Шепітько, 2012: 377).

Дійшовши висновку про необхідність провадження експертизи, слідчий повинен правильно визначити момент її призначення. При цьому треба мати на увазі, що: а) з постановою про призначення експертизи і з висновком експерта повинен бути ознайомлений обвинувачений, якщо він є в кримінальній справі; б) одержання необхідних для експертизи об'єктів, документів і матеріалів може потребувати самостійних слідчих дій; в) перевірка й оцінка висновку експерта також можуть бути пов'язані з виконанням додаткових слідчих дій.

Велике значення має правильне складання постанови про призначення експертизи. Вона складається з трьох частин: вступної, описової і резолютивної. У даній постанові, крім даних, зазначених у ст. 244 КПК України, указуються підстави для проведення експертизи, прізвище експерта або назва експертної установи, експертам якої доручається провести експертизу, питання, по яких експерт повинен дати висновок, об'єкти, що мають бути досліджені, а також перераховуються матеріали, що представляються експерту

для ознайомлення. Якщо експертиза проводиться в експертній установі, експерт указує у вступній частині висновку, що він попереджений про кримінальну відповідальність за подання свідомо помилкового висновку, і засвідчує це своїм підписом. До вищевказаного слід уточнити, що якщо об'єкти дослідження внаслідок своїх великих розмірів або з інших причин не можуть бути направлені до експертної установи, у постанові про призначення експертизи вказується, де знаходяться ці об'єкти і час, коли експерт може їх досліджувати. У випадках, коли експерту необхідно використовувати широку сукупність відомостей про обставини справи, наприклад, при проведенні судово-психіатричної експертизи і деяких інших експертиз, допускається направлення йому всіх матеріалів справи. Якщо в справі призначаються кілька експертиз, про кожній із них виноситься окрема постанова, навіть у випадку проведення їх співробітниками однієї експертної установи.

Комплексна експертиза – насамперед поняття процесуальне. Це самостійний вид судової експертизи, процесуальна форма складного за своєю структурою дослідження, при якому окремі, відносно самостійні дослідження, здійснювані представниками різних галузей знань, перебувають між собою в органічному зв'язку. Оскільки провадження комплексної експертизи в кожному випадку обумовлене питаннями, що вимагають застосування різних знань, які є надбанням двох або більше наук, відповідні фахівці проводять необхідні дослідження спільно. Розширення можливостей судової експертизи прямо пов'язано з підвищенням ефективності комплексного дослідження об'єктів експертизи. Насущні потреби експертної практики настійно вимагають законодавчого вирішення таких питань:

1) обсяг компетенції в суміжних галузях знання експертів, які беруть участь у провадженні комплексної експертизи;

2) порядок формування висновків учасників комплексної експертизи;

3) порядок провадження міжвідомчих комплексних експертиз, визначення в цьому випадку провідної судово-експертної установи (підрозділу);

4) правовий статус провідного експерта як організатора і керівника діяльністю комісії експертів, визначення його функцій, прав і обов'язків.

Як показує практика, перераховані вище експертизи найчастіше зустрічаються при розслідуванні кримінальних справ про умисні вбивства, але певні особливості мають оцінки та призначення комплексної експертизи.

Найчастіше при розслідуванні правопорушень за участю осіб, які мають підвищений злочинний вплив перед комплексною експертизою ставляться завдання: 1) визначити механізм утворення ушкоджень; 2) установити характеристики або ідентифікувати знаряддя, що заподіяло ушкодження, реконструювати взаємоположення нападника і потерпілого; 3) визначити дистанцію і напрямок пострілу; 4) ототожити ділянку місцевості слідами ґрунту тощо (Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, 2017).

У той же час слід зауважити, що окремі сучасні автори визначають більш широке коло форм застосування спеціальних пізнань при розслідуванні злочинів. Відповідно до їхніх позицій, спеціальні пізнання можуть застосовуватися: а) безпосередньо слідчим і судом, що здійснюють розслідування і розгляд кримінального провадження; б) шляхом одержання довідок і консультацій у знаючих осіб; в) шляхом залучення фахівців для участі в слідчих діях; г) шляхом ревізії; д) шляхом експертизи (Шепітько, 2012: 376).

Крім зазначених, є й інші питання, що постають у практиці провадження комплексних експертиз, котрі вимагають свого процесуального вирішення (Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, 2017). Проведення комплексної експертизи при розслідуванні вбивств у ряді випадків належить до числа початкових слідчих дій. Оцінка висновку комплексної експертизи, вчасно призначеної і проведеної, дозволяє вже в початковій стадії розслідування вбивства одержати досить цінну інформацію про обставини вчиненого злочину. Цінність цієї інформації обумовлена низкою причин. По-перше, на початку розслідування слідчий найчастіше не має певних даних, необхідних для перевірки версій. Висновок комплексної експертизи певною мірою заповнює цю прогалину. По-друге, деякі з обставин, установлених комплексною експертизою, не можуть бути з'ясовані іншими шляхами. По-третє, проведення комплексної експертизи, у порівнянні з роздільними і послідовними експертизами, за інших рівних умов дозволяє скоротити час дослідження, що сприяє більш оперативному розслідуванню злочинів.

При розслідуванні правопорушень за участю осіб, які мають підвищений злочинний вплив найчастіше проводяться комплексні методико-криміналістичні експертизи, що включають у себе медико-балістичні і медико-трасологічні, вокало-графічні. Також можливі хіміко-біологічні, хіміко-фізичні, медико-хімічні і деякі інші сполучення видів експертиз для вирішення багатьох питань, що постають при розслідуванні вбивств.

Вищеперераховані рекомендації повною мірою стосуються й випадків розслідування правопорушень за участю осіб, які мають підвищений злочинний вплив, вчинених механічними засобами (колючо-ріжучими, рублячими, тупими і т.ін.). Збереження можливості вивчення різних властивостей об'єкта, що можуть незабаром зникнути, видозмінитися й у такий спосіб утруднити або взагалі виключити провадження експертизи є важливою умовою підготовки об'єктів для комплексної експертизи.

Коли є підстави думати, що вбивство вчинене з використанням паливно-мастильних матеріалів або ж на місці вбивства виявляються харчові продукти, тютюнові вироби, різні біологічні об'єкти і т. п., комплексна експертиза призначається негайно на підставі огляду.

Комплексні експертизи при розслідуванні правопорушень, як правило, проводяться в спеціалізованих експертних установах. Тому, виносячи постанову про призначення експертизи, слід визначити і правильно іменувати ту установу, якій доручається проведення експертизи. У випадку, коли провадження комплексної експертизи доручають відповідно двом або більше установам, керівники яких виділяють у комісію своїх представників, то до кожної з цих установ необхідно направити по примірнику постанови про призначення експертизи, а досліджувані об'єкти і матеріали вислати за однією з названих адрес, зробивши відповідну оцінку в постанові.

Оцінка висновку комплексної експертизи більш складна, ніж оцінка висновку іншої експертизи. Зумовлено це тим, що комплексна експертиза, по-перше, ґрунтується на ряді досліджень, у зв'язку з чим доводиться аналізувати значно більшу кількість даних. По-друге, комплексна експертиза провадиться декількома фахівцями, тому оцінюється діяльність кожного з них окремо і всієї комісії в цілому.

Проведеними нами дослідженнями встановлено, що комісійні експертизи проводяться вкрай рідко. Але, цікавим є оголошений висновок експертів за результатами проведення 26.09.2020 року судової комісійної військової експертизи (комісійна комплексна військово-тактична криміналістична експертиза) (Сайчін, 2017: 185).

Список використаних джерел:

1. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 7 липня 2017 року № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>
2. Коновалова В.О. Убийство: искусство расследования. Монография. Факт, 2001. 311 с.
3. Про психіатричну допомогу : Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 19, ст.143.
4. Про судову експертизу : Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 28, ст.232.
5. Сайчін О.С. Загальна теорія та практика застосування комплексних судових експертиз (за матеріалами кримінального провадження обвинувачення генерал-майора Віктора Назарова). *Судова та слідча практика в Україні*. 2017. Вип. 3. С. 14–18.
6. Шепітько В.Ю. Криміналістика: енцикл. словник (українсько-російський і російськоукраїнський). – Х. : Право, 2012. – 560 с.

References:

1. Instruktziia z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politzii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyjavlenni ta rozsliduvanni [Instruction on the organization of interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and subdivisions of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses, their detection and investigation]: nakaz MVS Ukrainy vid 7 lypnia 2017 roku № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> [in Ukrainian].
2. Konovalova, V.O. (2001). Ubyistvo: yskusstvo rassledovaniia [Murder: The Art of Investigation]. Monohrafiia. Fakt, 311 p. [in Russian].
3. Pro psykhiatrychnu dopomohu [About psychiatric care]: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2000, № 19, st.143. [in Ukrainian].
4. Pro sudovu ekspertyzu [About forensic examination]: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1994, № 28, st.232. [in Ukrainian].
5. Sainchyn, O.S. (2017). Zahalna teoriia ta praktyka zastosuvannia kompleksnykh sudovykh ekspertyz (za materialamy kryminalnoho provadzhennia obvynuvachennia heneral-maiora Viktora Nazarova). [General theory and practice of application of complex forensic examinations (based on the materials of the criminal proceedings against Major General Viktor Nazarov)] *Sudova ta slidcha praktyka v Ukraini*. Vyp. 3. pp. 14–18. [in Ukrainian].
6. Shepitko, V.Iu. (2012). Kryminalistyka: entsykl. slovnyk (ukrainsko-rosiiskyi i rosiiskoukrainskyi) [Forensics: encyclical. Dictionary (Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian)]. Kh. : Pravo. 560 p. [in Ukrainian].